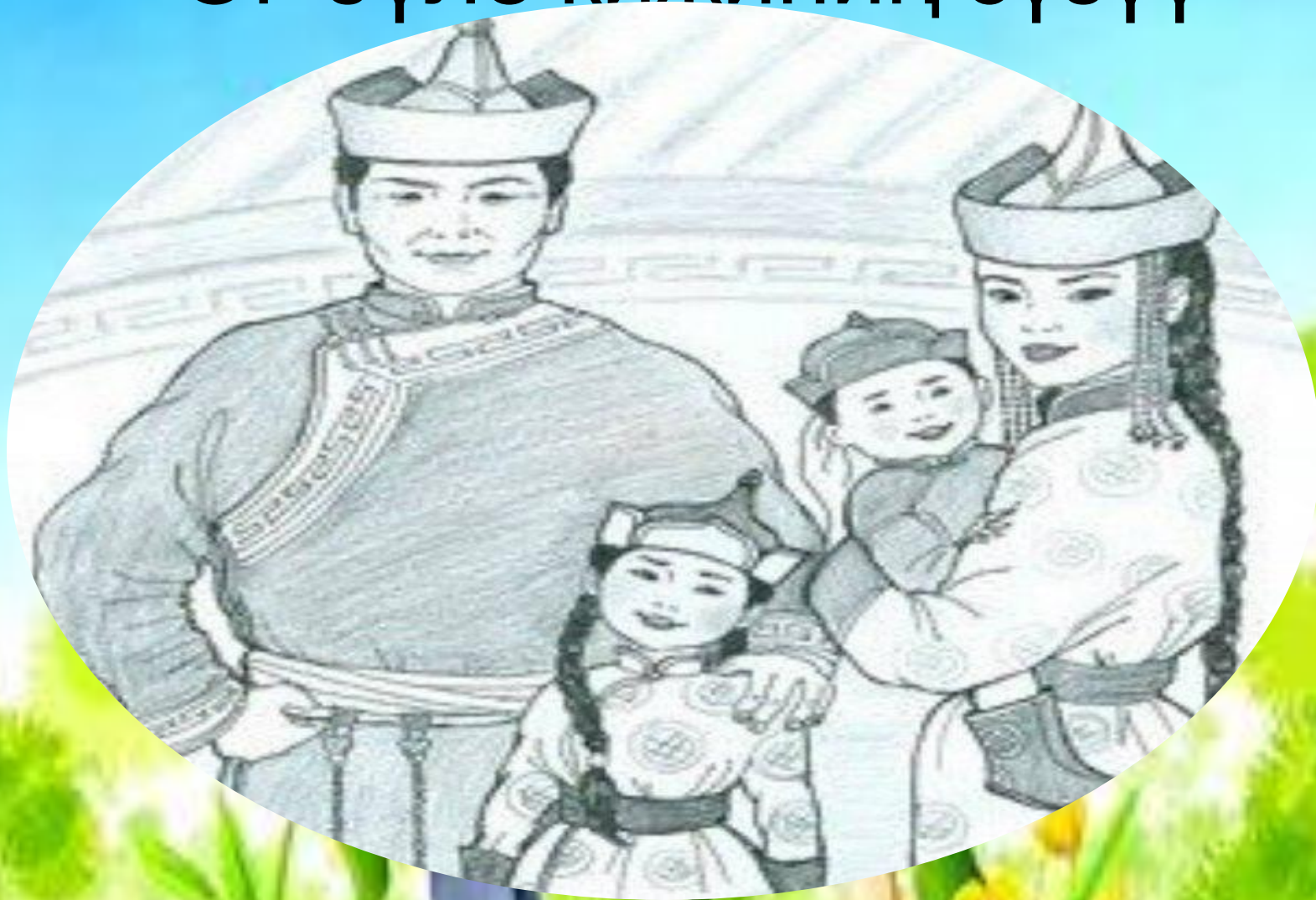
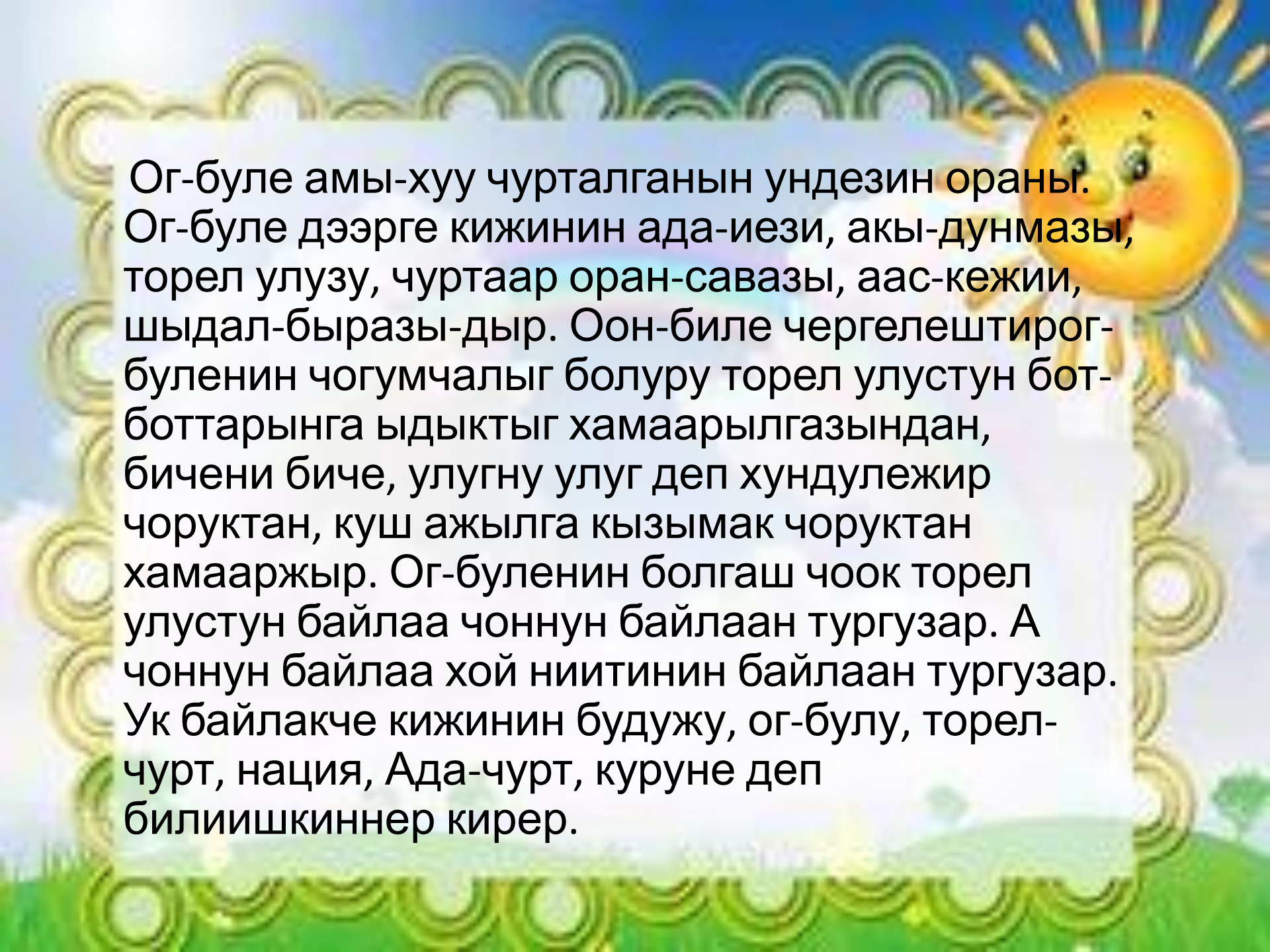

Өг-бүлө кижинин сүзүү

Ог-буле амы-хуу чурталганын ундезин ораны.
Ог-буле дээрге кижинин ада-иези, акы-дунмазы,
торел улузу, чуртаар оран-савазы, аас-кежи,
шыдал-быразы-дыр. Оон-биле чергелештирог-
буленин чогулчалыг болуру торел улустун бот-
боттарынга ыдыктыг хамаарылгазындан,
бичени биче, улугну улуг деп хундулежир
чоруктан, куш ажылга кызымак чоруктан
хамааржыр. Ог-буленин болгаш чоок торел
улустун байлаа чоннун байлаан тургузар. А
чоннун байлаа хой ниитинин байлаан тургузар.
Ук байлакче кижинин будужу, ог-булу, торел-
чурт, нация, Ада-чурт, куруне деп
билиишкиннер кирер.

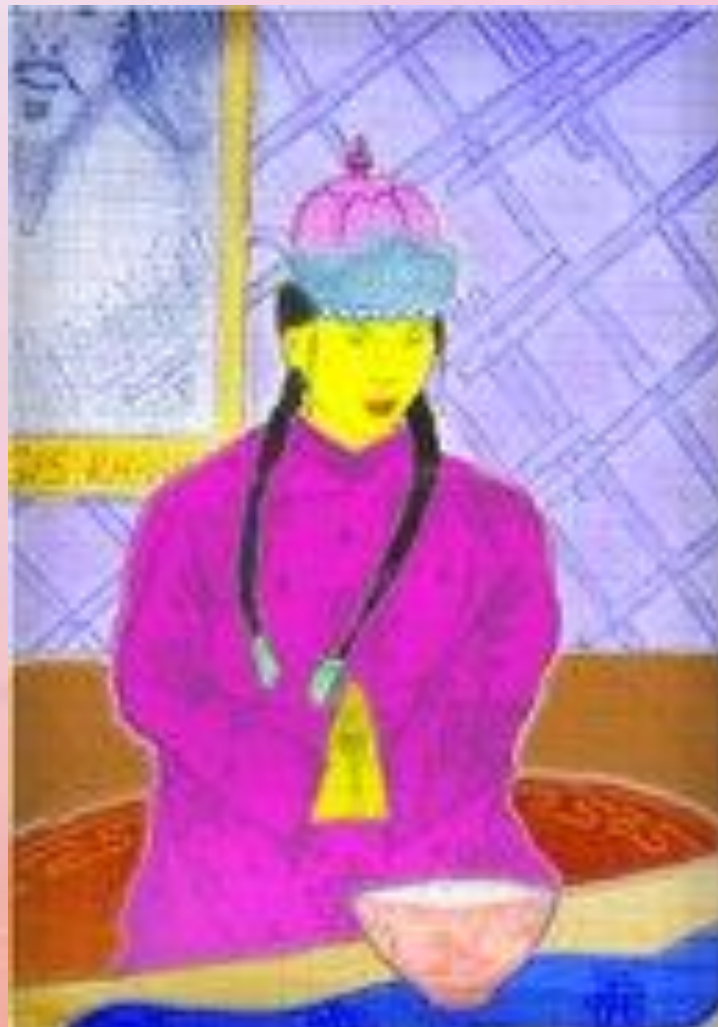
Хундулел аттар:

- Акым – бодундан улуу
- Шаны, шанылар- эр торел алышкылар оолдары
- Угбам-бодундан улуу
- Дунмам-бодундан бичези
- Чаавам – акызынын кадайы
- Честем – угбазынын ашаа
- Оол чээним – угбазынын азы кыс дунмазынын оглу
- Чээннерим – угбазынын азы дунмазынын оолдары, уруглары, бодундан биче назылыглар
- Даай-ава – авазынын кады торээн угбалары азы кыс дунмалары
- Даай – авазынын кады торээн акызы азы эр дунмазы

- Каты – кадайынын адазы азы акылары
- Кат-ие – кадайынын иези азы угбалары
- Бег – ашаанын адазы азы акылары
- Кунчуг – ашаанын авазы азы угбалары
- Келин – оглунун кадайы
- Кудээ – уруунун ашаа
- Бажа – кадайынын угбазын азы кыс дунмазынын ашаа
- Чуржу – кадайынын азы ашаанын оол, кыс дунмазы
- Кырган авай – авазынын азы ачазынын аваза, азы улуг назылыг кыс улус
- Кырган-ачай – ачазынын азы авазынын ачазы, азы улуг назылыг эр улус

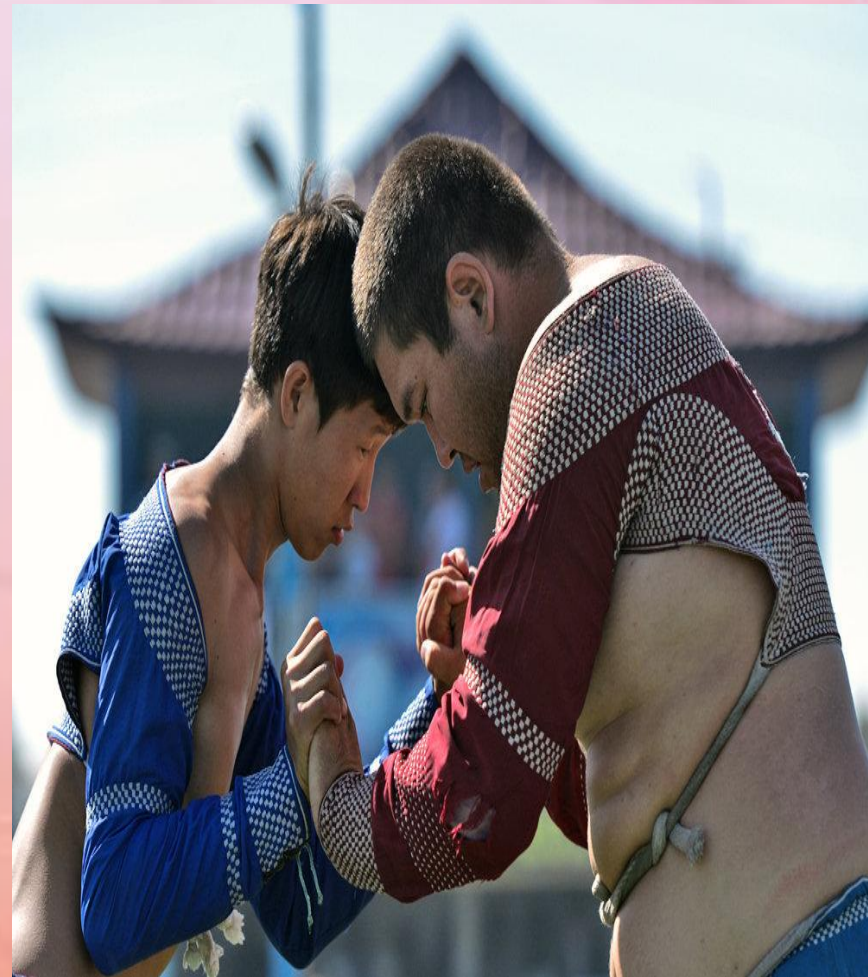
Ава кижиге:

- **Ава кижинин авырлы, ачы-буяны**
– черкырында амыдыралдын бир кол бодаракчызы. Аванын чылыг холдары, эргечассыг состери, ажы-толудээш бодунун амырдыжын уттуп алыры, оон туржук амытынын безин оргуптеринден чалданмазы –мунмун чылдар дургузунда шулукчулернин сеткилчурээн холзедип келген.
- **Шынап-ла, ава чокта эрес-дидим маадыр-даа, хоюг уннуг ыраажы, политик-даа, атсураглыг шулукчу-даачырык чер кырынга коступ келбес. Чырык черде чурттап, ажалдап, амыдыралда бар кежиктерничеттирип чоруурувус-даа болза, бистин аваларывыст**

Ада кижиги:

- Ада-ог-буленин эр ээзи. Ол ог-буленин чаагай чоруу, мал-маганнын, онча-менди озулдези, ижер-чиир аъш-чеми, кедер идик-хеви, оолдарынын кижизидилгези дээш бурун харыысалгалыг, оларга шын улегер ада кижинин арын-нууру, алдар-ады деп медреселдиги-биле билип чораан, а уруглары адазынын шын улегер-чижээн оттунуп чоннун чоон оруундан тая баспайн чорааннар.

«Ава» деп сос

Адаар, бижиир, номчуурга-даа,
«Ава» деп сос аажок белен.
Ынчангаштын авам сенээ
ынак болган урен-дир мен.

«Ача» деп сос

«Ача» дээрге «ачы» дээнзиг-
Ачы-дуза оон келир.
Ачам сенээ ынчангаштын
Аажок ынак урен-дир мен.

Кырган-ава, кырган ача

Авам биле ачам ийи
Аваларлыг, ачаларлыг.
Кым-даа эвес олар менээ –
Кырган-ава, кырган-ача.

Даай, даай-ава, чээн

Даай чээнге дагдан улуг,
Даай-ава база ындыг.
Оларынга чээн чоргаар:
Олбук чадыр дорже чалаар.

Кууй

Даайымнын кадайын мен
Даады-ла кууйум дээр мен.
Даайы-биле кууйу ышкаш,
Таарымчалыг улус турбас.

Ченге

Ченге азы чаава дээрге,
Черле онза кижидир ол.
Акызынга кадай болган
Аажок эки кижидир ол.

Дунма

Дунма дээрге менден биче
Эр-даа, кыс-даа уруглар-дыр.
Дуу аалдын, оовустун-даа
Эрге чассыг толдери-дир.

Дунмам, акым, угбам

Менден биче оол-даа, кыс-даа,
Ажы-толду дунмам дээр мен.
Менден олар улуг болза,
Акым дээр мен, угбам дээр мен.

Ире, ирей

Кырган-ачам эвес, оске
Кырганнарны ирем дээр мен.
Кырган кадай ашаан база
Кыя адап, ирейим дээр.

Честе

Черле бодап орарымга
Честе кижидир онза-ла-дыр.
Ужур-чанчыл аайы-биле,
Угбам ашаа – честем ол-дур.

Улегер домактар

- Ада кижиге оглун сактыр,
- Алдын-доос кудуруун сактыр.
- * * *
- Ада көрбээнин оглу көөр,
- Ие көрбээнин уруу көөр.
- * * *
- Ада сөзүн ажырып болбас,
- Ие сөзүн ижип болбас.
- * * *
- Ада турда - чон таныыр,
- Аът турда - чер көөр.
- * * *
- Ада чокта - чартык өскүс,
- Ава чокта – бүдүн өскүс.
- * * *
- Ада чокта – эш чок,
- Аъды чокта – бут чок дег.
- * * *
- Ады арт ажа бээр,
- Сураа суг кеже бээр.
- * * *
- Аъды чүгүрүк мактадыр,
- Ады чүгүрүк хоптадыр.
- * * *
- Ажыктыг эжиниң дузазын билбес,
- Арган аъдының човаарын билбес.

- Даг көргенде, бөрү омак,
- Даай көргенде, чээн омак.
- * * *
- Алышкылар ынаа
- Хая-даштан артык.
- * * *
- Будуктуг ыяшка куш чыгыр,
- Буянный өгге чон чыгыр.
- * * *
- Дуңмалыг кижиге дыш,
- Угбалыг кижиге ус.
- * * *
- Кежиглиг хемни үер үрээр,
- Кежээ келинни хоп үрээр.
- * * *
- Оолдуг кижиге оя сөглээр,
- Кыстыг кижиге кыя сөглээр.
- * * *
- Хүрең-дайның маңын көөр,
- Күдээзиниң күжүн көөр.
- * * *
- Ада тоогузу-алдын
- Ие тоогузу- монгун.
- * * *
- Хүн херелдиг,
- Күдээ дузалыг.

Ог-буленин быжыг туруштуг болуру:

(Ынакшыл, хундулээчел
чорук, дузааргак чорук,
эп-чоп, шыдамык болуру)

Ог-буленин бустур чылдагааны:

(алгыш-кырыш, дыннангыр
эвес чорук, чалгаа чорук,
хомудал, шын эвес орук)

Ада-иеге беседа: Ог-булеге кижизидилгенин кол сорулгалары.

•Бистин чуртталгавыста эн-не кол чуул — уругларны кижизидери болур. Уруглар дээрге бистин чурттувустун келир уези, база бугу делегейнин келир уези болгай. Олар тоогуну уламчылаарлар. Бистин уругларывыс — келир уенин ада-иези, олар база боттарынын ажы-толдеринин кижизидикчилери. Ындыг болганда олар езулуг кижилер, эки ада-иелер кылдыр озуп келир ужурлуг. Бо бугуден ангыда, уруглар — бистин кырган-назынывас, чоленгии-живис. Шын кижизидилге — ол бистин аас — кежиктиг кырган-назынывыс, багай кижизидилге — ол бистин келир уеде мунгаралывыс, караавыс чажы, оске кижилер мурнунга улуг буруувус.

•Эргим ада-иелер, чунун-даа мурнунда улуг харысалгалыывысты, бо чуулдун чугулазын утпас ужурлуг бис.

•Бичии кижини шын кижизидери, эде кижизидеринден белен. Чашты шын кижизидери дыка улуг берге чуул деп чамдык кижилер бодап алганнар. Ол ындыг эвес. Бир эвес шын-на кузели биле кижизидер болза, кандыг-даа ада-ие ону шыдаар, куш чедер ужурлуг. Кижизидилге дээрге аас-кежиктиг, оорушкулуг, эки дээн чуулдернин бирээзи.

•Эде кижизидери дээрге ол шуут оске херек. Ада-ие кижини бир-ле черде шын эвес чувени кылыпкан, уругнун дугайында эвээш бодап турган, чалгаарап эрттирипкен, сула салыпкан болза ону оон соонда эдип алыры белен эвес херек. Ол талазы биле хой куш, угаан, шыдамык чорук херек. А ол бугу кижини бурузунге турбас болгай. Оон туннелинде чуртталгаже шын эвес кижизиттинген кижини кирип келир. Бир эвес эде кижизидип шыдаптар болзувусса, коорге безин оорунчуг, сеткил ханып олурар бис. Дораан шын кижизиттинген турган болза, ол чаа, эде кижизиттинген кижини оон-даа хойну билип, чуртталгаже оон-даа кужу хой, аас-кежиктиг, белеткелдиг кириптер ужурлуг. Уругну эде кижизидип турар уезинде улуг мунгаралга, кайы-хамаан чок ажынып хорадаарынга, харын-даа бодунун аажы-чанын уреп алыр чорукка чедирип болур. Бо бугуну ургулчу бодап, кичээнгейлиг болунар, эргим ада-иелер.

•Чамдык частырыглар ада-ие кандыг уеде чурттап чоруурун утупканындан бооп турар. Ажылынга, оске хой-ниити черинге толептиг кижилер бооп турар, а ог-булеге, ажы-толунун аразынга эрги хевээр чурттап турар кижилер база бар болгулаар. Ада-даа кижини, ие-даа кижини ог-буледе эн-не улуг эргелиг,

•чагырга чок кижини эвес, ол чуг-ле эн улуу болгаш эн харысалгалыг кижини деп чувени билир болза кижизидилге шын чоруттунар.

Ог-булеге чангыс уругну кижизидери хой уругну кижизидеринден берге. Ол чангыс уруг ог-буленин кол кичээнгейи апаар. Олче ада-иенин сагыш салыышкыны чогуур деннелинден эрте бээр. Хой уругларлыг ог-буленин кижизидилгези оон оске. Улуг ог-булеге бичии кижини чажындан коллективке чанчыгар. Бот-боттарынын аразында харылзаалыг, найыралдыг, аразында ынак болур. Угбаларынын, дунмаларынын дузазы-биле кижилер-биле харылзаага чанчыгып алыр.

•Кандыг-даа сорулга чокка чангыс ог-буледе ада-иези, уруглары чурттап, бугу чуве ала-чайгаар болу бээр деп чамдык кижилер бодап турар. Тускай сорулга чок, программа чок ада-ие, оон соонда уруглары багай болу бергенин кайгап олурар. Кандыг-даа чувени кылып тура, чедип алыр дээн сорулгазы чок болза, бутпес болгай. Бо дугайын бодаар болза эки.

•Ажы-толду торуп алганынар чуг-ле боттарынар оорушкунер деп бодаванар. Ол хамааты дээрзин утпанар.

•Силернин бодунарнын чурумунар кижизидилгеге эн-не улуг сапдарлыг. Кажан уруунар биле чугаалажып тура, сургап тура, дужаап тура, чуг-ле ынчан кижизидип тур мен деп бодаванар. Канчаар кеттинип турарынар, оске улус-биле база оске улус дугайында чугаанар, канчаар ооруп, мунгарап турарынар, эш-оорунерге хамаарылганар, каттырып турарынар, солун номчуп турарынар болгаш оон-даа оске — ол бугу кижизидилгеге кончуг улуг салдарлыг. Чугаанар аянында бичии-ле оскерлишкинни бичии кижини дораан эскерип каар. Силернин бодагынар кандыг-ла бир билдинмес арга биле силер эскербейин турунарда уругларга чедип турар. Бажынынарга тургаш арай каржы, чуве хооредип чугаалаар, хооремикей азы арагалап турар болзунарза, азы оон-даа дора чуве кадайынарны, уругларынар авазын хомудадып, дорамчылап турар болзунарза кижизидилге дугайында бодаан херээ чок: силе рол чоруунар биле уругларынарны кончуг багай кижизидип турарынар ол. Ынчангаш силерге кандыг-даа ажыктыг суме дуза болбас!

•Бодунардан негелделиинер, ог-буленерни хундулээринер, бодунарнын базымынар бурузун хынамчалыг эскерип чоруурунар — ол дээрге эн-не бир дугаар база эн-не кол кижизидилгенин аргазы болур.